

УДК 330.3

О. І. Люшенко, асистент
кафедри економіки підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Проаналізовано глобалізацію економічних відносин і визначено необхідність у розробці методики комплексної оцінки економічної стійкості підприємств.

Ключові слова. Економічна стійкість, стійка рівновага, стійкість функціонування, стійкий розвиток.

Вступ. Ринковим умовам господарювання притаманні підвищена динаміка та невизначеність навколишнього середовища, яка несе в собі загрози ефективної діяльності товаровиробників. Стрімкий перехід до ринкових відносин в Україні обумовив інтенсифікацію перехідних процесів у національній економіці, внаслідок чого вітчизняні підприємства зазнали негативний вплив високої інфляції, суттєвого скорочення товарних і фінансових потоків і зменшення платоспроможного попиту на продукцію. Внаслідок затяжної кризи, багато підприємств втратили свій інвестиційний потенціал, погіршили відтворення ресурсів та опинились на межі банкрутства.

Разом з тим, закономірністю економічного розвитку стає зростаючий вплив інновацій на діяльність промислових підприємств, що загострює боротьбу за частку світового ринку збуту та надає жорсткі вимоги до ринкових позицій вітчизняних промислових підприємств. На цьому фоні глобалізація економічних відносин, посилення факторів ризиків спонукають підприємства в процесі забезпечення стабільного розвитку, акцентувати увагу на моніторингу своєї діяльності та забезпеченні економічної стійкості в короткостроковому та довгостроковому періодах. Внаслідок чого з'являється необхідність у розробці методики комплексної оцінки економічної стійкості підприємств, яка повинна являти собою систему вимірювання, аналізу інтерпретації кількісних показників у розрізі таких ключових аспектів, як виробнича, інноваційна, інвестиційна, ринкова, організаційно-економічна, фінансова та кадрова діяльність. З обробкою і синтезом такого аспектного набору показників виникає можливість не тільки для «об'ємного» розуміння характеру діяльності підприємства, але й обґрунтування компетентних рішень спрямованих на його подальший розвиток і зміцнення економічної стійкості.

Сутність поняття економічної стійкості та методичні питання виміру її рівня докладно розглянуті в роботах М.Н. Багієвої, Н.Д. Кондратьєвої, Б.Л. Кучиної, В.Н. Самочкіної, М.А. Федотової та ін. Вагомий внесок у вивченні стійкості динамічних систем внесли відомі вчені А.М. Ляпунов, А.Н. Колмогоров, Л.С. Понтрягин, Н.Г. Четаєв. Серед учених, які займалися вивченням теоретичних аспектів стійкості та загальної економічної рівноваги, набули широкого визнання класичні дослідження Л. Гурвица, Ж. Дебре, Дж. Кейнса, В. Леонт'єва, Дж. Неша, Дж. Фон Неймана, П. Самуельсона, Й. Шумпетера, К. Єрроу, У. Ешбі та ін. Вивчення наукових праць цих вчених дозволило виявити широкий спектр уявлення про сутність понять «економічна стійкість» та її оцінки.

Дослідження аспектів стійкості економічних систем і факторів її забезпечення розглядаються в роботах Н.В. Амбросова, С.Н. Анохіна, А.С. Барканова, А.Ю. Бе-

ликова, И.И. Белого, А.А. Воронова, Г.В. Давидовой, В.В. Иоффе, Е. Казюки, А.Б. Каневського, А.А. Колобова, В.С. Криворотова, Л.М. Путятіной, Г.В. Савицької, Н.А. Саломатіної, Б.Ю. Сербиновського, С.Ю. Рубанова, С.В. Чупрова та ін.

Постановка завдання. Аналіз теоретичних і практичних розробок свідчить про недостатній рівень висвітлення питань з даної проблематики. Зокрема, немає єдності думок щодо сутності поняття «економічна стійкість», загальноприйнятої і достатньо повної класифікації елементів і чинників економічної стійкості. Незважаючи на великий спектр існуючих методик, виникає лише єдиний підхід до вибору показників та аналітичних прийомів, що дозволяє проводити комплексну оцінку рівня економічної стійкості промислових підприємств. Метою даної статті є розвиток теоретичних положень економічної стійкості промислових підприємств в умовах трансформаційного розвитку економіки.

Результати дослідження. Запорукою виживання та успішного функціонування підприємств у ринковій системі господарювання є його економічна стійкість до змін зовнішнього оточення, які виникають в процесі господарської діяльності. Для аналізу та забезпечення економічної стійкості суб'єктів господарювання, перш за все, необхідно розкрити сутність поняття «стійкість». Отже, «стійкість» — це «міцно закореніла традиція, основа чого-небудь» [14, с. 129]. Більш того, один і той самий об'єкт може бути більш стійким у порівнянні з іншим, і менш стійким відносно до третього об'єкту. Тобто, стійкості — це відносна категорія.

Термін «стійкість» нещодавно почав застосовуватися відносно економічних (господарських) систем різного рівня (світового, національного, мезо- та мікрорівнів). Головною особливістю таких систем є функціонування в динамічному навколишньому середовищі під дією великої кількості випадкових факторів, що зумовлює складний характер їх поведінки та управління такими системами. Як зазначає Л.Е. Базовський, «економічні системи не існують поза часом і середовищем, у них постійно здійснюються рух ресурсів, постійно функціонують їх елементи та складові частини» [1, с. 18].

Більшість економічних систем безперервно змінюються та розвиваються. Отже, для економічних систем дуже важливим є питання самозбереження та подальший розвиток. Ціль вивчення стійкості в даному випадку — визначити, наскільки суттєво буде змінюватись поведінка системи в результаті незапланованих зовнішніх і внутрішніх факторів. На думку Б.Л. Кучина і Е.В. Якушевої [8, с. 26], практична цінність такого дослідження дуже велика, тому що дає можливість своєчасно передбачати виникаючі невідповідності, наприклад, у структурі системи. Виходячи з цього, повинні розроблятися та впроваджуватися заходи, які дозволять «впливати на об'єкт, не допускаючи падіння темпів зростання його ефективності».

Одним з найважливіших динамічних законів (тобто виникаючих у процесах) організації (економічної системи) є закон самозбереження, який «свідчить, що будь-яка організаційна ... система прагне зберегти себе як цілісне утворення, відповідно, економічно витратити свій ресурс» [15, с. 65]. До того ж, як справедливо відзначає Р.А. Фатхутдінов, найважливішою умовою збереження системи є забезпечення її збалансованого функціонування (наприклад, стабільності кадрового потенціалу, рівня запасів, фінансів).

Важливим аспектом розвитку системи є її стійкість. Причому, як зазначають багато авторів, стійкість підприємств (економічної системи) — це внутрішня форма балансу, його окремий вид (стійка рівновага) на різних рівнях. Крім того, основа стійкості об'єкта до зовнішніх і внутрішніх загроз визначається його внутріш-

німи властивостями, відповідно, якщо у відповідь на екзогенний (зовнішній) вплив, що порушує рівновагу системи вона сама під впливом внутрішніх сил повертається в сталий стан, то рівновага називається стійкою (ринкова рівновага попиту і пропозиції) [5, с. 38].

У даному випадку розглядають кілька видів стійкості. Перш за все, це «стійкість функціонування», яка розглядається по відношенню до структури або функціями системи. У загальному плані під «стійкістю функціонування» розуміють здатність системи зберігати задані властивості та параметри в ході своєї діяльності, а також в умовах дії зовнішніх подразників.

Отже, у даному контексті розглядають стійкість і стійкість функціонування безпосередньо як прояв властивості цілісності системи багато авторів [1, 3, 7, 10, 16].

- Басовський Л.А. зазначає, що для нестационарних систем стійкість — це здатність зберігати певні закономірності руху ресурсів і параметрів функціонування.
- Бусленко Н.П. під стійкістю функціонування складної системи розуміють здатність системи зберігати необхідні властивості при умовах дії подразників.
- Ільясов С.М. під стійкістю розуміється одна з основних динамічних характеристик економічної системи, що являє собою властивість повертатися в рівноважний, вихідний або близький до нього сталий режим після виходу з нього в результаті будь-якого впливу.
- Прикін Б.В. під стійкістю або стабільністю системи зазвичай розуміють її здатність повертатися в деякий сталий стан або режим після порушення останнього під дією зовнішніх і внутрішніх параметрів, тобто не реагувати на неминучі загрози.
- Смолкін А.М. визначає стійкість функціонування організації (як системи в цілому) як рівень безперервної реалізації зв'язків.
- Федотова М.А. зазначає, що найвищою формою стійкості є стійкість опору. Це стан рівноваги підприємства, який зберігається, незважаючи на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, що виводять підприємства з рівноваги.
- Іродова Е.Е. відзначає, що стійкість (цілісність) економічної системи передбачає високу координованість взаємодії різноманітних складових і відому самодостатність системи, її відносну автономність і незалежність від середовища.
- Псарева Н.Ю. також виходить з того, що господарюючий суб'єкт як будь-яка складна система має властивість цілісності і розглядає стійкість як одну з її проявів. У даному випадку стійкість визначається як здатність системи зберігати своє існування, підтримуючи життєво важливі параметри на заданому рівні.

Таким чином, кажучи про стійкість економічної системи як про стійкість функціонування, ми розглядаємо її як прояв властивості цілісності системи (збереження структури і функцій). Інакше кажучи, в стійкій функціональній системі зберігається заданий режим обігу ресурсів і параметрів функціонування, причому, як зазначає Л.Е. Басовський, це можуть бути параметри, що забезпечують стійкий стан середніх темпів зростання. Однак стійкість може бути і небажана, якщо система не сприймає будь-які необхідні керуючі впливи, особливо коли необхідно внести зміни в її функціонування.

Як уже зазначалось, найважливішою умовою збереження системи є забезпечення її стійкого стану. Особливістю рівноваги економічних систем є його змінний характер. Таким чином, рівновага розвиваючих систем є динамічною, пов'язаною зі змінами значень основних параметрів функціонування системи (структури) під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів (наприклад, рівновага попиту і пропозиції на товарному ринку). В будь-який момент часу, може відбутися руйнування досягнутої рівноваги і виникнення нових загроз. Руйнування рівноваги означає процес розвитку, оскільки виникає можливість та умови для встановлення нової рівноваги на більш високому рівні. Відбувається відтворення рівноваг [6, 9, 12].

Відповідно, для систем, що розвиваються, з одного боку, є характерна стійкість структури, а з іншого, її втрата, коли йде процес руйнування однієї структури та створення іншої стійкості структури, тобто процес розвитку. Іншими словами, має місце «стійкість другого роду» [15, с. 52], або стійкість розвитку, коли система виходить зі стану рівноваги для переходу на нову траєкторію розвитку, а «стійкість першого ряду» характеризує повернення системи в початковий стан після виходу з рівноважного стану. У загальному вигляді «стійкість розвитку» («стійкість поведінки системи» за визначенням Л.С. Басовського) — «це незмінний стан деяких властивостей і пов'язаних з цими властивостями параметрів, незважаючи на безперервну зміну системи» [1, с. 18]. Або, стійкість розвитку стосовно аграрного сектору — це «... послідовне зростання його можливостей відтворювати в кожному виробничому циклі постійні, різко не змінні результати господарської діяльності та умови для їх подальшого поліпшення» [4, с. 29].

Отже, стійкість розвитку — це збереження цілісності системи протягом багатьох циклів функціонування, тобто збереження заданих параметрів і вдосконалення їх з врахуванням зовнішніх впливів і внутрішніх змін до досягнення поставлених цілей.

Таким чином, процес розвитку системи являє собою послідовність циклів, що характеризуються стійкою структурою системи, еволюційними змінами всередині циклу і стрибкоподібним переходом стану системи в кінці циклу на новий якісний рівень (нестійкість старої структури і створення нової стійкої, тобто перехід на новий сталий стан). Вчені Б.Л. Кучин і Є.В. Якушев при цьому справедливо вказують на необоротність розвитку, тобто неможливість переходу від новоствореної структури до зруйнованої старої. У результаті до стійкості систем пред'являються певні вимоги [8, с. 45]. Зокрема, очевидно, що дуже стійка система (гіперстійка) не сприймає будь-які загрози, пригнічує їх, тому до розвитку вона нездатна. Щоб перейти на якісно новий рівень, впевнений момент система повинна бути нестійкою. Разом з тим, перманентна нестійкість системи також негативна для систем, що розвиваються, тому «вона виключає запам'ятовування, закріплення в системі характеристик, корисних для взаємодії із зовнішнім середовищем, тобто того, що визначає стійку структуру системи» [8, с. 52]. Внаслідок цього система не може перейти в новий рівноважний стан (або повернутися в колишній) після дії негативних факторів вона руйнується. Таким чином, для економічних систем, що розвиваються притаманне поєднання стійкості функціонування (цілісності), отже, економічного використання потенціалу і стійкості розвитку, що характеризує динамічну рівновагу, що в сукупності характеризує можливості системи до самозбереження.

Підприємство є динамічною системою, що має свою структуру, функції і щільну мережу зв'язків з оточенням. У результаті економічна стійкість підприємства

формується під дією комплексу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Тому вважаємо, що найзмістовнішою є традиційна класифікація факторів економічної стійкості підприємства, в якій фактори згруповані в розрізі елементів внутрішнього і зовнішнього середовища. Така класифікація переконливо і наочно демонструє сукупність факторів економічної стійкості підприємства. Зовнішнє оточення, безпосередньо обумовлює стійкість діяльності підприємства, «відчуває» підприємство під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Вплив кожного з них може по-різному відбиватися на ефективності роботи підприємства, оскільки зовнішні фактори стійкості підприємства переплітаються з чинниками його внутрішнього середовища.

Висновок. Детальне вивчення теоретичних аспектів економічної стійкості підприємства виявляє велику гамму як трактувань терміна «економічна стійкість», так і підходів до виділення елементів і факторів економічної стійкості. У результаті аналізу та систематизації теоретичних напрацювань щодо вивчення економічної стійкості підприємства її можна визначити — як спроможність у процесі господарської діяльності зберігати ринкові позиції та підтримувати параметри функціонування підприємства в тих чи інших запропонованих межах, за умови, що діючі зовнішні і внутрішні загрози залишаються присутніми.

Література

1. Басовский Л. Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. пособие / Л. Е. Басовский. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 260 с.
2. Боронёнкова С. А. Управленческий анализ: Учеб. пособие / С.А. Боронёнкова. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 384 с.
3. Бусленко Н. П. Моделирование сложных систем / Н.П. Бусленко. — М., 1978. — 108 с.
4. Воробьёв И. Факторы устойчивого развития сельскохозяйственного производства / И. Воробьёв // Экономика. — 2001. — № 7. — С. 78—85.
5. Гальперин В. М., Гребенников П. И., Леусский А. И., Тарасевич Л. С. Макроэкономика: Учебник / Общая редакция Л. С. Тарасевича. — СПб.: Экономическая школа, 1994. — 400 с.
6. Гарипов Р. Г. Экономическая устойчивость автотранспортного предприятия: проблемы, перспективы / Р. Г. Гарипов. — Казань: Издательство ООО «Центр оперативной печати», 2001. — 108 с.
7. Ильясов С. М. Устойчивость банковской системы: механизмы управления, региональные особенности: Учеб. пособие / С. М. Ильясов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 255 с.
8. Кучин Б. Л. Управление развитием экономических систем: технический прогресс, устойчивость / Кучин Б. Л., Якушева Е. В. — М.: Экономика, 1990. — 157 с.
9. Магомедов Р. М. Экономическая устойчивость строительной организации: оценка и управление / Р. М. Магомедов. — СПб.: Стройиздат СПб., 2003. — 160 с.
10. Прыкин Б. В. Основы управления. Производственно-строительные системы / Б. В. Прыкин. — М.: Стройиздат, 1991. — 336 с.
11. Псарёва Н. Ю. Обеспечение устойчивого развития предприятия / Н. Ю. Псарёв // Экономика строительства. — 1995. — № 5.
12. Сафин Ф. Сущность и факторы экономической устойчивости (постановка проблемы) // www.tisbi.ru/Resources/vestnik/vest00_2/vest2_4.htm
13. Смагин Б. И. К вопросу о методике определения интегрального показателя эффективности сельскохозяйственного производства / Б. И. Смагин // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. — 2002. — № 7. — С. 18—20.
14. Сиднина В. Инертность экономической системы / В. Сиднина // Общество и экономика. — 2002. — № 2. — С. 113—130.
15. Фатхутдинов Р. А. Организация производства: Учебник / Р. А. Фатхутдинов. — М.: ИНФРА-М, 2002. — 672 с.

16. Федотова М. А. Как оценить финансовую устойчивость предприятия? / М. А. Федотова // Финансы. — 1995. — № 6. — С. 13—16.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2012 р.